

Tautas lietišķā māksla Latvijā 21. gadsimta sākumā

Tautas lietišķā māksla ir Latvijas kultūras sastāvdaļa, kuras attīstība balstās uz tradicionālās kultūras mantojumu. Tautas lietišķās mākslas nozarē darbojas dažādu vecuma grupu un profesiju pārstāvji, kas realizē radošas idejas un saglabā Latvijas nemateriālo kultūras mantojumu.

Aizvadītā Latvijas valsts simtgade rosināja atskatīties uz dažādām vēstures un kultūras aktualitātēm arī tautas lietišķās mākslas nozarē. Kā situācijas raksturojums un izpēte tapa dažādu autoru nelieli pētījumi tautas lietišķās mākslas nozarē. To autori atskatās uz laiku, kad termins "tautas lietišķā māksla" tikai veidojās, stāsta par nozares attīstību kuru ietekmējusi gan profesionālā mākslas attīstība, gan tās pamata – tradicionālo materiālu, arheoloģijas un etnogrāfijas pētīšana. Tā kā šo autoru pētījumi nozarē ir nozīmīgi, Latvijas Nacionālais kultūras centrs dara plašākai auditorijai pieejamu informāciju digitālā formātā. Materiāls ir nozīmīgs gan nozarē strādājošiem, gan pētniekiem kā informācijas avots. Senāko studiju dalībniekiem tas ļaus gremdēties atmiņās, bet kādam meistaram varbūt – sadūšoties izveidot jaunu studiju.

Termins "tautas lietišķā māksla" radies 20. gadsimta sākumā un ar to mēs šodien definējam lietišķi māksliniecisko jaunradi, kurā kultūras vērtības rada tauta, lai saglabātu vēsturisko atmiņu un nacionālo pašapziņu. Tautas lietišķajai mākslai ir senas tradīcijas - tā atspoguļo tautas

dzīvesveidu, kultūru, pasaules uztveri un noteiktā laika estētiskos ideālus, tā ir konstruktīvi dekoratīva, tās priekšmeti ir saimniecībā lietojami un ar estētisku vērtību. Tautas lietišķā māksla īpaši uzplaukusi 20. gadsimta 70. un 80. gados un, pateicoties tās kopējiem, veiksmīgi turpina attīstību arī mūsdienās. 21. gadsimtā tautas lietišķā māksla pamazām pieņem izmaiņas un izaicinājumus, tā transformējas, brīžiem kļūst nesaprotama, *kičīga*, bet neatlaidīgi cenšas saglabāt savu kodolu – tradicionālajā kultūras mantojumā balstītu jaunradi, kas izpaužas formā, krāsās un to pielietojumā.

Tautas lietišķā māksla nav izolēta no laikmeta notikumiem. Padomju gados tā uzturēja latvietības ideju un nesa Latvijas vārdu pasaulē. Arī pēc Latvijas valsts neatkarības atgūšanas 1991. gadā, kad ekonomiskie apstākļi bija skarbi, tā bija liels balsts mūsu tautas pašapziņas stiprināšanā. Ar valsts un pašvaldības atbalstu dažādās kultūras iestādēs turpināja darboties mākslinieciskie kolektīvi, tajā skaitā tautas lietišķās mākslas studijas, pulciņi, kopas, strādāja arī individuālie meistari. Valsts kultūrpolitiku tautas mākslas un kultūrizglītības jomā turpināja realizēt Kultūras ministrijas pakļautības iestāde – Emīļa Melngaiļa Tautas mākslas centrs. No 2012. gada tas pārdēvēts par Latvijas Nacionālo kultūras centru un joprojām sniedz metodisko palīdzību, kā arī organizē tautas lietišķās mākslas izstādes un kursus.

21. gadsimta pirmajos 20 gados tautas lietišķās

mākslas nozares organizatoriskajā struktūrā radikālas izmaiņas nav notikušas – joprojām pastāv tautas lietišķās mākslas studijas, pulciņi un kopas. No 20. gadsimta 90. gadu sākuma vairs netiek piešķirts Tautas lietišķās mākslas studijas goda nosaukums, bet nav arī atņemtas tiesības kolektīvam tā saukties. Šobrīd pastāv zināma brīvība nosaukuma izvēlē, bet joprojām ir saglabājusies bijība un cieņa pret vārdu „studija”. Kad tiek aptaujāti tautas lietišķās mākslas kolektīvu dalībnieki, bieži var dzirdēt: „Studija – tas ir nopietni!” Skaitliski nelieli kolektīvi ar nelielu pieredzi visbiežāk sevi sauc par kopām vai pulciņiem.

Tautas lietišķās mākslas studijas varētu saukt par mazām „skoliņām”, kur vadītāja uzraudzībā, piepalīdzot zinošākajiem dalībniekiem, tiek apgūti amatu prasmju pamati, un vēlāk, varbūt tikai nedaudz konsultējoties, uzsākta radoša darbība. Ir studijas, kurās mācību process notiek pēc iepriekš sagatavotas programmas un, to apgūstot, ir iespēja turpināt radošu darbību. Dažreiz interesenti uzsāk darboties studijā, lai apgūtu kādu konkrētu prasmi, bet vēlāk, tuvāk iepazīstoties ar procesu, izvēlētajai nodarbei pievēršas pavisam nopietni. Citus vairāk piesaista darbošanās kolektīvā - notiek kopīga gatavošanās tematiskajām izstādēm, norit kādas tradicionālās prasmes izpēte. Studijā ir iespējams satikt arī līdzīgi domājošos, iegūt jaunus draugus, mākslinieciski izglītoties. Lai veicinātu interesi par tradicionālajām amatu prasmēm un nemateriālo kultūras mantojumu, jau 2009. gadā Latvijā tika

uzsākts projekts „Tradicionālo prasmju skola”, kas no 2012. gada plašāk pazīstams kā „Satiec savu meistarul!”. Šobrīd tās ir trīs dienas aprīli, kad jebkuram interesentam ir iespēja apciemot dažādu prasmju meistarus visā Latvijā un iegūt priekšstatu par darba procesu. Mainoties projekta organizācijas formai, pēdējos gados vidēji saglabājies līdzīgs dalībnieku un apmeklētāju skaits – ap 4000 apmeklētāju, 150 norises vietas un vairāk nekā 200 iesaistīto meistarū. Projekts ir saistīts ar Eiropas mākslas un amatniecības dienām, un informācija par norisēm Latvijā iekļauta kopīgā pasākuma mājas lapā, kuru koordinē Francijas amatniecības institūts. Vērojams, ka projekts pamazām veicina studiju dalībnieku skaita pieaugumu, kā arī interesi par tradicionālo amatniecību. Protams, trīs dienu laikā amatu apgūt nevar, bet ir iespējams veidot priekšstatu par to un radīt interesi.

Gaidot Latvijas valsts simtgadi, 2016. gadā tika iesākts projekts „Katram savu tautastērpu”, kas informē par latviešu tautastērpa izcelšanos, komplektēšanas un valkāšanas tradīcijām. Tas nenoliedzami veicinājis tautas lietišķās mākslas studiju darba daudzveidību un jaunu dalībnieku piesaisti.

Tautas lietišķās mākslas kolektīvu un to dalībnieku skaits Latvijā turpina augt. 2020. gada sākumā Latvijas Nacionālais kultūras centrs sadarbojās ar 125 tautas lietišķās mākslas kolektīviem. Salīdzinoši pirms pāris gadiem to bija tikai 114.

Laika periods	1940–1950	1950–1960	1960–1970	1970–1980	1980–1990	1990–2000	2000–2010	2010–2018	KOPĀ
Jaundibināto studiju skaits	2	11	29	30	15	7	26	14	134

RADĪTPRIEKŠ

Laika posmā no 1940. līdz mūsdienām tikai deviņi kolektīvi beiguši pastāvēt. Šobrīd aktīvi ir 125 kolektīvi. Lielais studiju skaita pieaugums laika periodā no 1960. līdz 1980. gadam, iespējams, saistīts ar „Tautas mākslas kolektīva” goda nosaukuma piešķiršanu šāds nosaukums tika piešķirts amatiermākslas kolektīviem līdz 1990. gadam par īpaši augstu māksliniecisko sniegumu. Studijām tās bija īpašas kopīgās atskaites izstādes. Savukārt strauju kritumu, kas vērojams 20. gadsimta beigās, veicināja Latvijā notiekošās sociālekonomiskās pārmaiņas. 20. gadsimta 90. gadu sākumā, mainoties valsts politikajai situācijai, tiek atcelta arī „Tautas mākslas kolektīva” goda nosaukuma piešķiršana. Aktivitātes pieaugums, sākot no 2000. gada, skaidrojams ar rokdarbu popularitātes palielināšanos. Lielākoties visos kolektīvos, kas jaundibināti 21. gadsimta sākumā, nodarbojas ar dažādu veidu rokdarbiem. Tomēr, laika gaitā, vērojamas arī citas intereses, bet šobrīd liela uzmanība tiek veltīta tradicionālākām lietišķās mākslas nozarēm, piemēram, aušanai. 21. gadsimta sākumā risinās kolektīvu vadītāju paaudžu maiņa, kas ietekmē darbības virzienus. Tautas lietišķās mākslas nozarē iesaistās arī dažādas amatnieku kopas un biedrības. Kopumā, analizējot situāciju tautas lietišķās mākslas jomā pēc 2000. gada, jāsecina, ka, paaugstinoties tautas pašapziņas līmenim, ievērojami pieaugusi vispārēja interese par tradicionālo kultūru, dažādu materiālu izpēti, to izmantošanas iespējām. Jaunu ideju rašanos veicinājusi arī pieredzes apmaiņa ar kaimiņiem, īpaši Igaunijā, kā arī interneta vietnēs atrodamie resursi.

No 20. gadsimta vidus līdz pat mūsdienām Latvijā pastāv septiņas tautas lietišķās mākslas nozares: audumi, rokdarbi, pinumi, keramika,

koka mākslinieciskā apdare, ādas mākslinieciskā apdare un metālapstrāde, tai skaitā rotas. Nevar teikt, ka visi dažādu nozaru meistari būtu apvienojušies kolektīvos, samērā daudz ir arī individuāli strādājošu meistaru.

Ja neskaita modes rokdarbus (filcēšana, zīda apgleznošana, stikla apgleznošana, pārļošana u. c.), nozīmīgāko vietu ieņem aušana un tradicionālie rokdarbi – adīšana, tamborēšana, izšūšana.

Aušana ir pamata tautas lietišķās mākslas nozare, kuras popularitāte un nozīme, iespējams, saistīta ar vairākiem faktoriem. Pirmkārt, lai uzšūtu tautastērpu, nepieciešams noaust audumu gan brunčiem, gan vestei, gan blūzei vai kreklam, arī vīriešu biksēm, mētelim utt. Otrkārt, joprojām pircēji interesējās par austiem dvieļiem, galdautiem, segām un lakatiem un arī jostām. Treškārt, aušanas tehnikas pārzināšana dod iespēju izgatavot arī vienkāršas lietas, piemēram, grīdas celiņus.

Ar tiem savu radošo darbību bieži uzsāk jaunie audēji. Grīdas celiņš tehniski ir vienkāršs, bet ar daudz un dažādām iespējām materiālu izvēlē – no lietotu apģērbu strēmeļu izmantošanas līdz radošiem risinājumiem, ieaužot plastmasas maisījumus, papīra strēmeles un dažādus citus mūsdienu materiālus. Šobrīd Latvijā darbojas

67 studijas, kurās var apgūt aušanas prasmes. To skaits turpina augt.

Dzīvošana klimatiskajā joslā, kurā ir garš rudens-ziemas-pavasara periods, veicina interesi par **adīšanu**, īpaši cimdu un zeķu.

Interesi un izaicinājumu atdarināt dažāda veida adījumus veicina gan rokdarbu žurnāli un interneta vietnes, gan izdevumi, kas atspoguļo muzeju krājumus. Tautastērpa aktualitāte rosina pašiem darināt tā adītās sastāvdaļas, lai veidotos pilns tautastērpa komplekts. Renesansi pēdējo gadu laikā piedzīvo pulsa sildītāji jeb mauči – adītas aproces ar pērlišu rotājumu. Pērļītes, arī daudzkrāsu adījumos, ir savilkta uz pavediena, ar kuru ada un adot veido rakstu. Mauči vēsturiski valkāti kopā ar Dienvidkurzemes un Alsungas tautastērpu, bet mūsdienās tie kļuvuši par savdabīgu rotu un pat zināmu pazīšanās zīmi. Aktīvi darbojas arī adītājas, kuras darina džemperus, kleitas, svārkus, lakatus u. c. priekšmetus. Šobrīd Latvijā darbojas 17 studijas un pulciņi, kurās var apgūt adīšanas prasmes. Rokdarbiem pievēršusās arī daudzas audēju studijas dalībnieces un visbiežāk vienā studijā var apgūt gan aušanas prasmes, gan dažādu rokdarbu tehnikas.

Pinēju studijas par savas darbības galveno virzienu ir izvēlējušās gan pīto priekšmetu

tradicionālo formu un pinumu tehniku saglabāšanu, gan jaunu tehnisku risinājumu ieviešanu pinumu darināšanā. Šajā nozarē darbojas arī cilvēki ar redzes traucējumiem. Viņu darbu atvieglo tas, ka studiju vadītāji un arī paši pinēji izstrādājuši īpašu pišanas sistēmu

šādām situācijām. Šobrīd Latvijā darbojas sešas studijas, kurās var apgūt pišanas prasmes.

Keramika ir viena no pamata tautas lietīšķās mākslas nozarēm. Īpaši pēdējos gados palielinājis to interesentu skaits, kas vēlas radoši izausties keramikā. Ja Latgalē joprojām vērojama podnieka prasmju pārmantošana no paaudzes paaudzē, tad pārējā Latvijas teritorijā meistari vairāk darbojas individuāli. Tāpēc keramikas studijas pārsvarā apvieno meistarus, kuriem mazāk svarīga ir studijas vadītāja mākslinieciskā uzraudzība, bet būtiskāka ir administratīvā funkcija. Tāpat kā daudzos citos tautas lietīšķās mākslas kolektīvos, arī

RADĪTPRIEKŠ

keramikas studijās notiek tradicionālā materiāla pētišana, un jaunrade attīstās, balstoties uz izpētē izdarītajiem secinājumiem. Šobrīd Latvijā darbojas septiņas keramiķu studijas.

Metāls un rotas. Šobrīd Latvijā darbojas divas rotkaļu un divas metālkalšanas studijas. Viena no rotkaļu studijām pamatā pievēršusies arheoloģiskā materiāla pētniecībai, bet otra vairāk nodarbojas ar etnogrāfiskā materiāla izziņāšanu, tādējādi piedāvājot interesentiem izvēles iespējas. Arī metālkalšanas studijām katrai ir savs rokraksts un intereses, kas veidojušās to vadītāju ietekmē.

Āda. Latvijā darbojas trīs ādas mākslinieciskās apstrādes studijas. Katrai no tām ir izteikts savs individuālais stils. Divu studiju darbība vairāk vērsta uz moderno aksesuāru darināšanu, bet trešās – uz tradīciju saglabāšanu grāmatu iesiešanā, rotāšanā un citu ādas priekšmetu darināšanā.

Koks. Kopš 20. gadsimta 80. gadiem Latvijā darbojas tikai viena kokamatniecības tautas lietišķās mākslas studija. Pēdējos gados ir notikusi vadītāju maiņa un arī studijas darbības virziens ir mainījies. Var apgūt koka apstrādes pamatus un realizēt dažādas mākslinieciskās.

Tikai viena studija pievēršusies sarežģītajai **floristikas** mākslai un meklē savu ceļu, pētot tradicionālos telpu rotājumus un to izmantošanu mūsdienās.

Turpmāk šajā rakstu sērijā varēsiet iepazīties ar zināmiem, pat leģendāriem studiju vadītājiem, uzzināt vairāk par tautas mākslas izstādēm gan 19. gadsimtā, gan 20. gadsimta starpkaru periodā, gan iepazīt Dziesmu svētku izstādes, kā arī gūt ieskatu daiļamatnieku apmācības vēsturē. Ceru, ka šī rakstu sērija rosinās jūs pastāstīt arī par savu studiju.